

АНТИКА АФОРИЗМДЕРИ ЖАНА КЫРГЫЗДЫН НАКЫЛ СӨЗДӨРҮ

Байыркыга суктанбаган, байыркыны баалабаган – түркөйлүк. Кайсы калктын болсо да, басып өткөн тарыхынын байыркы башаты өзгөчө орунда турат. Жазуусу бар элде акылмандыгы кагазда сакталса, жазуусу жок элдерде калк казынасы муундан-муунга мурасталып, оозеки жашап келген.

Элибизде эзелтеден: «акыл оошот, ырыс жугушат», - деген акылман кеби бар. Адам адам болгон соң, жашоо тиричилик, турмуштук окшоштук, дүйнөгө көзкараш, таанып билүү таалимдери ар кайсы элде ар башка тилде айтылса да, мазмуну бирдей көрүнүштөр көп эле кездешет. Эзелки эски байланышы болбогон элдерде да коендой окшош, эгиздердей, айырмасы анча байкалбаган ой тыянактары жолугат. Ал окшоштуктар – турмуштук тажрыйбанын тыянагы, болбосо, элден элге оошкон ой саякаты.

«Античные афоризмы» аттуу китепти окуп, байыркы латын макалдарына, учкул сөздөрүнө, акылмандарынын ой толгоолоруна суктанбай кое албайсың [1]. Бул китепте автору белгисиз, элдик болуп кеткен сөздөр ромбик менен, ал эми автору белгилүү сөздөр авторун жазуу менен берилген. Түпнуска – латынча, анын котормосу – орусча. Биз булардын айрымдарын гана орусчасынан иргеп алып, кыргызчага колдон келишинче, которуп кыргыз макалдарына салыштырып карадык. Ал канчалык даражада ишке ашканы окурмандын таразасында.

Кылымдардан кылымдарды аралап латын афоризмдери акылмандыктын үлгүсү катары жашап келет. Ал канчалык байыркы болсо, бүгүнкү күн үчүн ошончо жаш, ошончо баалуу. Анда кыска, нуска айтылган таасын ойлор, ташка тамга баскандай тактык, тереңдик бар.

Ойлордун улуттуулугу, аз сөзгө арбын ойлорду сыйдырган сыйкырдуулук сөз өнөрүнө болгон кызыгууну арттырат.

Арадан алда канча кылымдар жер жүзүнөн мурда кеткен муундардын мурас ойлору, адеп-ахлак таалимдери, этикалык, эстетикалык таасирлери бүгүнкү күн үчүн айтылгандай туюлат. Муундан муундарга учугу үзүлбөй уланып келген элдик акылмандык болбосо, өркүндөөнүн өрүш алмагы да кыйынга турары белгилүү. Байыркынын баалуулуктарын үйрөнүү, сактоо – азыркынын андан ары өнүгүшүнө таяныч, тирек. Жалбыракта жабышкан тамчы шүүдүрүмгө жаркыраган күн бүтүн сыйган сыяктуу афоризмдерде да сан ойлордун ааламын батырган сакадай сандык жатат деп түшүнсөк болчудай.

Антикалык афоризмдер китепте тематикалык топторго бөлүштүрүлүп берилген: Жаратылыш, адам, коом, адеп-ахлак, абстрактуу түшүнүктөр. Философиялык жана башка түшүнүктөр: Медицина, денсоолук; укук, мыйзам, сот, эмгек, илим, искусство, кеңеш. кайрылуу, өтү-нүч, сактануу сыяктуу топторго бөлүштүрүлүп, алар өз ичине майда бөлүктөрдү камтыган, 3000ге жакын афоризмдик-фразеологиялык бирдиктер алынган.

Байыркы философтордун айткандарына элибиздин акылмандыгы үндөшүп турганына таңгаласың. Көрсө элдик акылмандык энчилеш болот тура.

Бир туруп аймагы алыс болгон байыркы грек римдиктердин ушул сөздөрүнүн кыргыз элинин макалдарына далмадал келиши таң калтырат. Ал да тегин эмес. Байыркы Рим менен Борбордук Азия түрктөрүнүн байланышы болгону тарыхта белгилүү. Ал түгүл байыркы Орхон-Енисей жазуусунун түбү арамей жазуусуна барып такалышы тарыхый

байланыштын айкын күбөсү. Демек, кыргыздардын улуу державасында бул байланыштар да болгонун балким, кийинки иликтөөлөр көрсөтөт.

Биз антикалык учкул сөздөрдүн орусча беришинин дайым эле сөзмө-сөз которбой, кыргызча маанисин же жакындыктарын да келтирдик. Автору болсо, орусча берилишинде жазылып, кыргызча вариантына шилтеме жасалган жок. Автору белгисиз элдик афоризмдерге белги коюлбады: «Антикалык афоризмдерге» болгон шилтеме А боюнча кыскартылып, эмгектин бети көрсөтүлдү.

Өмүр, өлүм - түбөлүктүү нерсе. Мына бул Цицерондун сөзү кыргыз макаланын эле өзү: Никто не может избежать смерти. Цицерон (А, 53). –Өлүмдөн эч ким качып кутулбайт. Өктөгөн жанга өлүм бар. Из ничего ничто не происходит. Лукреций (А, 10). – Жоктон бар болбойт.

Мертвая собака не кусается (А, 49). – Өлгөн ит каппайт. Ат теппейт дебе, ит каппайт дебе.

Молодому – готовить, старому – потреблять (А, 45). – Жаш келсе – ишке, кары келсе – ашка.

Карыны сыйлоо – кайсы калкка болсо да мүнөздүү нерсе. Долг юноши – уважать старших. Цицерон (А, 44). – Уландын милдети – улууну урматтоо.

Настоящая дружба вечна (А, 43). Муну сөзмө сөз которсок: - чыныгы достук түбөлүк десек болор эле, бирок муну кыргыз эки ооз сөз менен эле «кыяматтык дос» деп коет.

Дружба – между равными (А, 36). Кыргыздар: - Тең теңи менен, тезек кабы менен деп эле тескей салышат. Көчмөн кыргыздын шартында жаралган макал экени көрүнүп турат. Любовь рождает песни, песни рожают любовь (А, 35). – Сүйүүдөн ыр жаралат, ырдан сүйүү жаралат.

Половина души моей (о друге). Гораций (А, 35). – Жанымдын жарымы (дос жөнүндө). Акыреттик дос.

Любовь травами не лечится (т.е. нет лекарства от любви). Овидий (А, 34). – Сүйүүгө дары жок. Ашыкка айла жок.

Друг есть как бы «я» Цицерон (А, 33). – Досту «мен» деген ылайык. Дос – экинчи «мен».

Друга испытай, а испытанного люби (А, 33). – Досуңду сына, сындан өткөнүнө ына. Почитай отца (А, 30). – Атаңды сыйла. Атаңды ардакта.

Не по дому следует почитать хозяина, а дом по хозяину. Цицерон (А, 29). Муну сөзмө сөз которууга болот, бирок кыргызда: Ээсин – сыйласаң итине сөөк сал. Эшигин көрүп төрүнө өт, - деген сонун макалдар бар.

Прелестной дочери прелестнейшая мать (А, 27). – Энесин көрүп кызын ал деген эле маани турат. Которсок: «Чүрөктөй кыздын, чүрөктөй энеси» болор эле.

В своем доме каждый царь (А, 27). – Өз үйүндө ар ким падыша. Бул маанини кыргыздар илгертен эле илгертпей эң сонун берип койгон. Үйү жакын иттин куйругу узун.

Кыргыздар андайларды какшык тап: «Бир үйдүн Манасы», - деп коюшат. Дома – лвы, вне дома – лисицы. Петроний (А, 21). –Үйдө – арстан, тышта – түлкү.

Кыргыз макалы: Үйдө – баатыр, жоодо - жок, - деп жарашыктуу берген.

У плохого ворона – плохое яйцо. Ср. рус.: каков отец, таков и сын (А, 27). Сөзмө сөз которгонго сөздүн сөөлөтүн кетирип алар элек. Буга: «Эшегине карай – тушагы» дал келип турат.

Змея веревки не родит. Ср.рус.: яблочко от яблони недалеко падает. Петроний (А, 26). – Жылан аркан туубайт десек, оңунан чыкпай оркоюп калар эле. Андан көрө: «Алма сабагынан алыс түшпөйт» деп алуу ылайык.

Коль добр, отец – люби, коль зол – терпи. Публий Сир (А, 26). – Атаң алпейим болсо-ына, ачуулуу болсо – чыда.

Люди встречаются, а горы не могут (А, 23). – Эки адам көрүшөт, эки тоо көрүшпөйт. Человек человеку – волк (А, 21). – Адамдын карышкыры – адам. Сломишь, но не согнешь (А, 20). – Сындырасың, бирок не албайсың. Ак ийилет, бирок сынбайт, - деп да айтылат. Человек человеку - друг (А, 21). –Адам адамга дос. Коммунисттик адептик кодексинде: адам адамга дос, биртууган деген да бар эле.

Мать – земля (А, 15). – Жер - эне деген биздин лексиконго жазма адабият аркылуу кийин кирди.

Земля вращается вокруг своей оси. Цицерон (А, 15). – Жер өз огунда айланат.

Адеп, адеп-ахлак ар бир элге мүнөздүү. Каалоо, үмүт, тилек, жан, мүнөз, абийир, ар-намыс, акыйкат, кыянат, өз-өзгө эрдик, коркоктук, сараңдык, ач көздүк, коркунуч, күнөө, шашмалык, илендилик, ишеним сыяктуу көрүнүштөр жашоо-тирликке көрк берген да, көлөкөсүн түшүргөн да көрүнүштөр.

Булардын айрымдары кыргызча котормосу менен алынып кетер деген максатта сөзмө сөз же маанисин которуп берсек, кай бирлерине эквивалентин берүүгө туура келди.

Денсоолук жөнүндө айткан антикалык философтордун ойлору да кыргыз макалдарына үндөш. Оору-сыркоо деле адамзатка орток нерсе. Денсоолукту байлыктын башына койбогон калк дүйнөдө болбосо керек. Аны асыроо жөнүндө асыл ойлор ар бир калкта айтылат.

Здоровье – высшее благо (А, 216). – Байлыктын башы – ден- соолук. Кыргызда: Биринчи байлык – денсоолук, экинчи байлык – ак жоолук, үчүнчү байлык – беш соолук, - деп айтышат.

Мал менен күн көргөн кыргыздардын макалы мал менен байланышта каралышы табыйгый көрүнүш.

Жогоруда мисалдардан көрүнгөндөй сөз баккан байркы кыргыз бабаларыбыз грек, рим философторундай эле бийик даражада ой жүгүртө билишкен. Ойлорун катка калтырбаганы менен, оозеки жатка калтырган кыргыз акылмандарынын аты-жөнү айтылбай, элдин эсинде сөздөрү сакталып, элдик болуп айтылып калган. Ушундан улам ар бир учкул, акылман сөздөрдүн автору болгондугун бүгүнкү учкул сөздөрдү жараткан авторлордун да сөздөрү күбө экендигинен көрөбүз. Жазууга чейинкилердин бардыгы элдердин жадында сакталганына жараша өмүр сүрүп келгенин эске алуубуз зарыл.

Адабияттар

1. Казаченок Т.Г., Громыко И.Н. Античные афоризмы. –Минск: Вышейшая школа, 1987.
2. Ашукин Н.С., Ашукина М.Г. Крылатые слова. – М., 1966.
3. Вартамян Эд. А. Из жизни слов. – М., 1963.